

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ЕПІСТЕМІЧНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В НАУКОВО- ПОПУЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ

Аналіз засобів актуалізації епістемічної модальності продемонстрував, що незважаючи на універсальність категорії епістемічної модальності, форми її вираження в неблизькосторіднених мовах — різні. В українській мові за допомогою модальних часток, прислівників, словосполучень часто передається суб'єктивність думки (щодо мене, на мій погляд тощо), ступінь сумніву (напевно, мабуть, цілком імовірно, ніби, наче, очевидно та ін.). В англійській мові для цих цілей значно частіше, ніж в українській, використовуються модальні дієслова.

Ключові слова: епістемічна модальність, науково-популярний дискурс, лексичні та граматичні засоби.

Анализ средств актуализации эпистемической модальности продемонстрировал, что, невзирая на универсальность категории эпистемическая модальность, формы ее выражения в близкородственных языках — разные. В украинском языке с помощью модальных частиц, наречий, словосочетаний часто передается субъективность мысли (относительно меня, по моему мнению и т. п.), степень сомнения (наверно, по-видимому, вполне, вероятно, будто, как будто, очевидно и др.). В английском языке для этих целей значительно чаще, чем в украинском, используются модальные глаголы.

Ключевые слова: эпистемическая модальность, научно-популярный дискурс, лексические и грамматические средства.

Analysis of linguistic means actualizing the epistemic modality, has shown that in spite of the universal character of the category under investigation the forms of its expression in various languages are different. In Ukrainian it is embodied in modal particles, adverbs, combinations of words; thus subjectivity of idea (as to me, in my opinion, etc.), a degree of doubt (probably, presumably, fully, probably, though, obviously and others). In English modal verbs are more frequent in this respect than in Ukrainian.

Key words: epistemic modality, popular scientific discourse, lexical and grammatical means.

Мовленнєві засоби актуалізації модальних значень епістемічності відносяться до найменш вивчених проблем сучасного мовознавства, про це свідчить відсутність необхідної інформації в сучасних наукових виданнях як в Україні, так і за кордоном. Стосовно теми даного дослідження — лексико-граматичних засобів актуалізації епістемічної модальності в англійському та українському мовленні слід зазначити, що ця проблема потребує накопичення емпіричних даних та систематизації різноманітних результатів розвідок досліджень [1; 2; 3].

Мовленнєві засоби актуалізації модальних значень епістемічності можна поділити на експліцитні і імпліцитні. Експліцитні засоби вираження епістемічної модальності (на відміну від імпліцитних) мають менш складну за своєю семантикою структуру та втілюються в мовлення за допомогою використання лексико-граматичних засобів. До складу імпліцитних відносяться контекстуальні та інтонаційні засоби реалізації модальних значень.

У досліджуваному експериментальному матеріалі розподіл одиниць модальної сфери між цими двома класами вираження може бути схарактеризовано таким чином: із загальної кількості аналізованих одиниць на долю експліцитних засобів вираження припадає в українській мові 86 %, а імпліцитних — 14 %. В англійській мові відповідні показники складають 91 % і 9 %.

Сфера значень епістемічної модальності може бути надзвичайно широкою, виражаючи ймовірність, можливість чи впевненість різного ступеня. Різниця за ступенем достовірності повідомлюваного справляє вплив як на форму, так і на зміст висловлювання. Таким чином, модальна спрямованість речень дає можливість класифікувати їх за вищевказаною ознакою — рівнем формалізації граматичних ознак. Зі сказаного випливає, що висловлювання, які відрізняються один від одного за типом реалізованого суб'єктивного значення епістемічної модальності, можуть утворювати парадигматичний ряд.

Наприклад:

Today it's probably one of the great cathedrals

I assume today it's one of the great cathedrals.

Today it's one of the great cathedrals..

Today it's definitely one of the great cathedrals

It's obvious it's one of the great cathedrals today.

Ви можете знайти все що завгодно на Єлисейських Полях.

Ви, звичайно, знайдете все що завгодно на Єлисейських Полях.

Ви, мабуть, знайдете все що завгодно на Єлисейських Полях.

Я гадаю, що ви знайдете все що завгодно на Єлисейських Полях.

Додаючи або змінюючи модальні модифікатори в реченні, ми бачимо, як автор змінює свою впевненість в інформації, що повідомляється.

Складовими одиницями лексичного рівня, що передають значення епістемічної модальності, є модальні дієслова, немодальні дієслова, прислівники, частки, іменники, прикметники, а також складні конструкції.

Кількісний склад вищезазначених лексичних засобів передачі модальних значень епістемічного статусу свідчить, що в українській мові переважають частки модального забарвлення та немодальні дієслова, а в англійській мові — модальні дієслова та прислівники.

Однією з найбільш поширених форм передачі значення різного ступеня знання є складний предикат із модальними дієсловами *may, can, can't, would, might, should, ought to, be to, have to, will + Indefinite (Perfect) Infinitive* в англійській мові і *можливо, мабуть, повинен + аспектуальна форма інфінітиву* в українській. При цьому найбільший ступінь сумніву в можливості будь-якого феномена в англійській мові виражається за допомогою модального дієслова *might*.

Ураховуючи такі риси науково-популярного стилю, як логічність, об'єктивність, емоційність (на відміну від неемоційності наукового стилю), слід зазначити, що відмітною рисою науково-популярного стилю є обов'язкове вираження авторського “я”, що реалізується за допомогою різних мовних засобів. Особливо наочно це проявляється при поєднанні модального дієслова з особовим займенником 1-ї особи однини і множини.

Епістемічна модальність також може виражатися в науково-популярному дискурсі за допомогою таких дієслів, як *propose, assume, claim, seem to, suggest* (здаватися, припускати) і ряду інших.

Розглянемо кілька прикладів: “*Мені здається, що захоплено вигукнути “ох!” нам теж хотілося не раз. Тож, з цієї причини, складається враження, що варто не відкладати здійснення своєї мрії і поспішати в Париж*”.

“Paris seems to be the city where the spirit of revolution never dies. We, Parisians assume, that there's something unique to know, to understand Paris the way it looks and the way it feels”.

У даних реченнях дієслова “*seem to, assume, здається*” виражають слабку невпевненість у правдивості висловлювання, яка підкріплюється

ся підрядним реченням “*що варто не відкладати здійснення своєї мрії і поспішати в Париж*” і “*there’s something unique to know, to understand Paris*”. Разом із тим якщо прибрати *seem to* або *здається*, то вийде констатація факту загальноприйнятого факту (правила). Таким чином, розглянуті дієслова вносять деякий ступінь непевності в зроблену заяву.

Ще одним прикладом, що ілюструє ступінь упевненості адресата, є такий: “*У ньому розкішна архітектура, тож можна вдаватися до аналізу будівельних красот і, на мій погляд, знову пошитися в дурні. Проте, мені здається, що поки що, це розмови, а найліпшого місця для прогулянок й годі шукати. Уся комунікація розміщена під землею, отже, повинно бути, що вся наземна частина ДеФансу — пішоходна*”.

У даному прикладі підрядне речення “*що поки що, це розмови, а найліпшого місця для прогулянок й годі шукати*” є доказом сумніву комуніканта в достовірності повідомлюваного. Цей сумнів виражено модальним дієсловом такої заяви “*повинно бути*”. Невпевненість автора в тому, що бажане видається за дійсне. — очевидна. Необхідно відзначити, що дієслово *seem* та подібні йому дієслова викликають особливий інтерес при вивченні способів вираження епістемічної модальності. Ці лексеми важливі для введення хибної тези. У цьому випадку дієслова типу “здаватися” служать для втілення в мовленні завідомо недостовірної інформації, яка імплікує достовірне знання мовця, засноване на фактах, доказах, аргументації власної думки. Особливе значення мають дієслова “думки”, виконуючи подвійну роль: посилаються на ментальний процес і водночас використовуються в мовленневих актах для передачі оцінки, виконуючи епістемічну кваліфікацію ствердження.

Дієслова “думки” можуть знаходитися й у ввідній фразі, у цьому випадку їх називають “вступними” (parenthetical). Дана група лексем, здатних виражати епістемічну модальність, представлена такими дієсловами, як *propose, assume, claim*. У першу чергу, таке вживання характерне для висловлювань від першої особи. Аксіологічний предикат таких висловлювань підкреслює, що представлена оцінка виражає індивідуальну думку:

“*Я гадаю, що про готовність виступити посередником заявив експрезидент СРСР Михайло Горбачов*”.

“*I guess Henry the Fourth is the type of a good king because he brought peace, tolerance and wealth to the country*”.

Наведені приклади показують, що вживання дієслова *seem* та йому подібних як функціональних еквівалентів епістемічних модаль-

них дієслів, з одного боку, і як засобів етикетизації мовлення (“фігур скромності”), з іншого, слід сприймати як прийом комунікативного шифрування, що є свого роду зсувом узуальних відповідників функціонально-комунікативного плану при конструюванні висловлювання. Виконуючи функції епістемічних кваліфікаторів висловлювання, ці лексеми є показниками невпевненості адресанта в достовірності повідомленої інформації, тобто виконують своє пряме призначення. У другому випадку значення невпевненості мовця в ступені надійності змісту висловлювання практично повністю втрачається. Натомість відкриваються різні експресивні можливості розглянутих дієслів, що дозволяє передавати за їх допомогою широкий спектр емоцій, таких як зневага, несхвалення, загроза, іронія тощо. У такому висловлюванні значення невпевненості мовця в достовірності інформації, що ним повідомляється, семантично модальна інформація порожня, не збігається з комунікативною настановою мовленнєвого акту, домігантою в цьому випадку стало прагматичне завдання мовленнєвого відрізка. Отже, дієслова типу *seem, look, appear здаватись, скласти враження*” є маркерами, що регулюють виконання прагматичної функції комунікативного акта і визначають структуру висловлювання.

Ще одним значним класом лексем, призначених для передачі значень епістемічної модальності, є прислівники *maybe, perhaps, possibly, certainly, surely, definitely, arguably, clearly, apparently, obviously, мабуть, можливо, певно, ясно, зрозуміло, очевидно* та ін. Вони виражають ступінь впевненості мовця в істинності / хибності повідомлення.

Вищевказані лексеми часто вживаються як складові в таких модальних конструкціях: *it's doubtful that, it's clear that, it's apparent that, it's obvious that, I doubt if, I am not certain + that-clause, It looks (to me / him) as if / as though, сумніваюся, малоймовірно, що...* і т. ін., що актуалізують значення епістемічної модальності в науково-популярному дискурсі.

Модальні частки *hardly, scarcely, ледь (чи), начебто, навряд чи, не вже, хіба, як би* тощо також входять до класу лексем, що реалізують епістемічну модальність у науково-популярному дискурсі.

Ряд лексичних одиниць є характерною ознакою такого роду висловлювань, це “з першого погляду, спочатку, наразі” і т. ін.

Цікаво також розглянути найбільш часто вживані синтаксичні способи передачі епістемічної модальності в науково-популярному дискурсі. Насамперед до цієї групи належать розповідні речення (повноскладні і еліптичні), питальні структури: загальне питання, розділове питання, що вимовляється зі спадним тоном, наприклад:

Вже так мені судилася доля, що я став письменником.

А в селі якраз у нас бухгалтер колгоспу пішов у підвищення.

Кількісні характеристики частотності вживання синтаксичних засобів вираження епістемічної модальності демонструють таке: стосовно частотності уживання синтаксичних мовних одиниць як лінгвістичних засобів вираження епістемічної модальності у матеріалі дослідження знайдено, що найбільш часто вживаються складнопідрядні речення в обох мовах (43 % в українській мові та 36 % в англійській мові).

Розглянемо зразки аналізованого дискурсу українською та англійською мовами, в яких представлені різні комунікативні типи висловлювань. Повні розповідні речення, прості, складнопідрядні:

“Зараз почалася реалізація і реконструкція центральної частини міста. Вже завершена перша черга, це Площа Незалежності, де вже проведено благоустрій і реконструкція Майдану Сечових Стрільців і далі буде продовжена реконструкція центральної частини міста (імовірність). Складається враження, що навіть зводячи власні оселі, вони це роблять з особливою відповідальністю, адже будинок мимоволі стає частинкою єдиного ландшафту, архітектурного стилю і колориту усього міста (сумнів).

Безумовно, Трускавець — це місто-свято, місто, де душа і тіло перебувають у цілковитій гармонії (упевненість): На колишніх пустирях виросли явно не провінційні житлові масиви (упевненість).

Місцевому населенню притаманне почуття міри та краси, яку можна побачити та відчути, блукаючи затишними трускавецькими вулочками (сумнів). Ви знаєте, що всі готельні комплекси отримали визнання на міжнародному рівні (упевненість).

It has a population of almost four hundred thousand people (імовірність). Everyone who comes to Timisoara might be reminded of Viena, another European city (сумнів). Obviously, Timisoara is the only city in Europe whose theatre is performed in three languages: Romanian, German and Hungarian (упевненість). In 1884 the London company international of electric company limited installed not less nor fewer than 731 lights (імовірність).

Існує ряд лексичних і синтаксичних структур, які здатні посилити значення впевненості мовця, що повідомляється в інформації. Серед них необхідно назвати такі: *to be sure to, to be certain to, to be not less nor fewer than; to be considered* etc. Наприклад,

I believe it was the only way to write anything that would last.

It was certainly the only way to write anything that would last.

При цьому кожне з наведених речень висловлює різний ступінь припущення адресанта в імовірності даної події. Думка-припущення, яка виражена дієсловом “believe”, несе слабку ступінь ймовірності події, лексема “certainly” посилює значення впевненості, переводячи дію в ранг обов’язковості його вчинення, і останнє речення викликає почуття передбачення дії, виходячи з власного досвіду мовця.

Розглянемо кілька прикладів:

(1) “*Натомість, Фішер мав майже чудові стосунки з цензурою і вмів забезпечити проходження будь-якої книжки, а у випадку з Шевченком це було не зайвим*”.

(2) “*Але певне і те, що, якби він повністю присвятив себе малюванню, він міг би досягнути значно більше*”.

Приклад (1) вказує на певний ступінь сумніву “майже чудові стосунки” щодо описуваних подій, наявність додаткових подробиць дещо зменшує ступінь сумніву слухача. Уведення засобами синтаксису елементів “епістемічної запоруки”, як це видно з прикладу (2), зміщує достовірність інформації, що повідомляється, в бік посилення ступеня впевненості. Тут лексема “певне”, будучи елементом гарантії правдивості повідомлення, однозначно посилює впевненість мовця.

З вищесказаного ясно, що із зростанням ступеня впевненості мовця в повідомленні змінюється і формальна сторона повідомлення, а саме мовець обирає такі модальні маркери, які однозначно свідчать про збільшення частки епістемічної впевненості. Можна сказати, що думка-припущення наближається до знання у випадках актуалізації високого ступеня впевненості; на цей факт вказують такі модифікатори: *to be sure, definitely, certainly, undoubtedly, etc.*

Проведене нами дослідження поліпредикативних речень із поєднанням підрядності і сурядності це підтверджує.

Розглянемо такий вислів: “*Дослідники вважають, що назва Карпати виникла із назви Фракійського племені Карпи, що проживало на території Прикарпаття у 3–4 столітті нашої ери.*”

The explorers think the name “Carpathian” appeared from the name of the Frakiivskiy tribe “Carpi” that lived in the territory of Prjcarpatya in the third — fourth centuries AD”.

У даному випадку підрядний зв’язок і посилання на вчених у головному реченні “*Дослідники вважають* и *The explorers think*” вказують на імпліцитний спосіб автора тексту ствердити власну суб’єктивну думку як достовірну, підтверджену емпіричними даними.

Розглянемо ще один приклад:

When you stop — you can look and feel unusual emotions, maybe God will help us to learn the way to the great mystery of the Ukrainian rhythm.

Дане речення являє собою модель, в якій два гіпотактичні комплекси об'єднані сурядністю. Модальність цього поліпредикативного речення визначається вживанням модального дієслова *can* в першій частині гіпотактичного блоку (*you can look and feel unusual emotions*). Другий гіпотактичний комплекс (*maybe God will help us ...*) характеризується епістемічною модальністю сумніву, вираженою дієсловом *maybe*, і реальною модальністю другої частини, вираженої індикативом дієслова *to learn*, тобто речення є полімодальним. Крім того, особливість оповіді полягає у використанні особового займенника *you*, який в даному контексті допомагає підсилити прагматичну спрямованість висловлювання. Використання займенника “us” підкреслює неповноту знання, коли зображення події обмежене досвідом автора. Це ще раз підтверджує, що в науково-популярному дискурсі доводи і обґрунтування можуть мати місце лише при вираженні мовцем суб'єктивної оцінки.

З двох існуючих (експліцитних і імпліцитних) способів передачі суб'єктивної модальності у зіставлюваних мовах імпліцитні засоби актуалізації значень суб'єктивної модальності є одним із найменш вивчених аспектів лінгвістики.

Імпліцитні засоби вираження епістемічної модальності (на відміну від експліцитних) мають більш складну за своєю семантикою структуру та втілюються в мовлення за допомогою контексту, порядку слів, засобів виділення (відокремлення і сегментація), інтонації. Вони висувують на перший план внутрідискурсивні відносини. Для цього дослідження інтерес представляють імпліцитні засоби вираження епістемічної модальності думки, до яких належать тропеїчні способи передачі модальності, прийом непрямой референції і метафоричного порівняння, алюзія.

Прикладом використання тропеїчних засобів служить таке речення: *They also are pioneers of the human spirit. Like all good writers, she wanted her novels to show the world she described, not just tell about it. They are, Cather said, the people who would dream great railroads across the continent. And she developed a way of writing, both beautiful and simple, that made her a pioneer too.*

У наведеному прикладі прийом імпліцитної предикації (нагадування про будівельників доріг, які є першопрохідцями) вжито мов-

цем для того, щоб переконати аудиторію в правильності своєї думки про нові шляхи у творчості літератора-новатора у відкритті засобів удосконалення людських душ. Спроба переконання слухачів за допомогою використання даного прийому підкреслює позицію мовця і визначає його здатність оцінити епістемічну модальність ступенем важливості висловленого нею положення. Як видно з наведеного прикладу, імпліцитна предикація допомагає переконати аудиторію у своїй позиції, при цьому зміст імпліцитної предикації однозначно інтерпретується самими слухачами. Слухачі при цьому не підозрюють про те, що автор маніпулює їхньою думкою, нав'язуючи їм свою власну, яка, будучи імпліцитною по суті, здається для адресата одягнутою в експліцитну форму, виражаючи модальне значення важливо / неважливо. Таким чином психологічний ефект імпліцитної форми комунікації є надзвичайно ефективним із метою переконання слухачів.

Особливе місце при визначенні модально-оцінної спрямованості мовлення відіграє особистий досвід мовця, його когнітивна картина світу, суб'єктивність оцінних суджень. Для кожного індивіда його власна думка розглядається як істинна, точніше суб'єктивно-істинна. У цьому випадку важлива роль контексту, саме екстралінгвістичні дані дозволяють судити про суб'єктивну сторону висловлюваної оцінки.

Очевидним є факт універсальності такої категорії, як епістемічна оцінка в різних лінгвокультурах. В той же час слід зазначити, що форми прояву даної категорії в мовах варіативні. Так в українській мові найбільш часто вживаються такі вислови, як щодо мене, на мій погляд, лексеми напевно, мабуть, цілком імовірно, ніби, наче, очевидно та інші, які демонструють ступінь невпевненості у висловленні суб'єктивної думки автора. Наприклад,

“На мій погляд нова назва, Площа Згоди, певно мала символізувати закінчення доби потрясінь і початок доби національного перемиріння”.

“A gothic masterpiece and definitely a wonder of the world”.

Дані аналізу експериментального матеріалу показали, що модальні дієслова в англійській мові використовуються значно частіше, ніж в українській, з метою актуалізації суб'єктивного ставлення мовця. Цей феномен чітко простежується на такому прикладі:

Sometimes people disappoint us. And sometimes we disappoint ourselves.

Одним із цікавих моментів прояву суб'єктивної епістемічної модальності є відсутність в українській мові аксіологічного предиката, який іноді називається “глибинним” предикатом. Такий предикат, будучи оцінним елементом експресивних засобів вираження

суб'єктивної думки адресанта, показує, що висловлювана думка є наслідком світогляду мовця, з одного боку, і головним фактором формування думки слухача, з іншого. Наприклад:

It is interesting to point that ...

Цікаво знати, що у 1918 році кілька місяців на території рахівського району існувала невеличка держава — Гуцульська республіка із центром у містечку Ясіня.

У цьому випадку на прикладі різних мов простежується злиття об'єкта, що представляє семантичний центр висловлювання, і суб'єкта речення. При цьому певні зміни, що відбуваються у функціонально-семантичному образі висловлення, зберігають те модальне значення, яке прагнуть передати мовець:

Скажемо, я захотів прочитати Платона.

I think nothing really matters but living.

З наведених прикладів зрозуміло, що механізм передачі оцінно-модальних значень у різних мовах має спільну генетику, має спільні риси в семантичному і функціональному планах актуалізації модальності. Проте способи вживання мовних засобів в українсько- та англійськомовних висловлюваннях розрізняються. Такі невідповідності неблизькоспоріднених мов у передачі модально-оцінних значень викликані не тільки лінгвокультурними особливостями цих мов, а й нечіткістю у визначенні назв ступеня змін тої чи іншої модальної ознаки (у міру її наростання або зменшення).

Таким чином, на підставі розглянутого матеріалу можна зробити такі висновки:

а) при вираженні епістемічної модальності об'єктивна модальність реальності / ірреальності є модальним фоном, на якому актуалізуються різні суб'єктивно-модальні значення;

б) імпліцитні способи продукування епістемічної модальності у повідомленні (виявляються за допомогою контексту, інтонації, порядку слів, вживання відокремлення) виявляються простіше й ефективніше для автора висловлювання, ніж експліцитні;

в) взаємодія засобів актуалізації епістемічної модальності спостерігається при участі всіх лінгвістичних рівнів: морфологічного (закінчення дієслів), синтаксичного (засоби складнопідрядного зв'язку у реченні), лексичного (модальні прислівники, частки, модальні слова), інтонаційного (сегментація, акцентуація);

г) незважаючи на універсальність категорії епістемічної модальності, форми її вираження в різних мовах — різні. В українській мові

за допомогою модальних часток, прислівників, словосполучень часто передається суб'єктивність думки (щодо мене, на мій погляд тощо), ступінь сумніву (напевно, мабуть, цілком імовірно, ніби, наче, очевидно та ін.). В англійській мові для цих цілей значно частіше, ніж в українській, використовуються модальні дієслова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Королева Т. М. Интонация модальности в звучащей речи [Текст] / Т. М. Королева. — К. — Одесса : Вища школа, 1989. — 147 с.
2. Николаева Т. М. Семантика акцентного выделения [Текст] / Татьяна Михайловна Николаева. — Изд. 2, стереотип. — М. : Едиториал УРСС, 2004. — 104 с.
3. Hyland K. Metadiscourse [Text] / Hyland K. — London : Continuum, 2005. — P. 342.

Стаття надійшла до редакції 4.02.13